

İSLAM HUKUKU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sayı: 36
Ekim 2020

www.islamhukuku.com

www.islamhukuku.org

www.islamhukuku.net

ISSN 1304-1045

DOĞRUDAN İTLAF HALLERİNDE FAİLİN SORUMLULUĞUNA DAİR ÖNEMLİ BİR İSTİSNA: HANEFÎ MEZHEBİNDE SİÂYE ÖRNEĞİ*

Dr. Öğr. Üyesi Kamil YELEK**

Özet: Doğrudan itlaf hallerinde sorumluluğun mübâşire yüklenmesi, Hanefî mezhebinde genel kuraldır. Bu yüzden bir itlaf hadisesinde olayın asıl faili ortada dururken sorumluluk, sebep olan kişiye izâfe edilmez. Meydana gelen bir itlaf hadisesinde zararı doğrudan gerçekleştiren asıl fail (*mübâşir*) ile buna sebep olan kişi (*müsebbip*) bir arada bulunduğu da sorumluluk, yine mübâşire yüklenmektedir. Mezhepteki yerleşik ve genel kural (*kıyas*) böyle olmakla birlikte Hanefî mezhebinde bu kuralın işletilemediği bazı durumlar olmuştur. Zalim sultan, idareci veya benzeri konumdaki kişilere haksız şikâyette (*siâye/jurnal*) bulunarak birinin malının zarar görmesine sebep olma bunlardan biridir. Söz konusu haksız fiilde sorumluluğun kime ait olacağı meselesi, Hanefî mezhebinde ilk önce vâkiât türündeki eserlerde detaylı ve sistematik bir şekilde tartışılmış, sonrasında bu tartışma etrafında cereyan eden görüşler mezhebin daha sonraki hukuk metinlerinde yerini almıştır. Bu çalışmada, asıl fail yerine buna sebep olan kişilerin sorumluluğu siâye meselesi üzerinden hareketle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Haksız Fiiller, Doğrudan İtlaf, Mübâşeret, Tesebbüb, Siâye.

An Important Exception Regarding To The Responsibility of Perpetrator in The Direct Destructions: The Case of Siâyah in The Ḥanafî School

Abstract: The burden of responsibility to the perpetrator for direct causes (*mubâshara*) is the general rule in the Ḥanafî school. Therefore, while the actual perpetrator of the incident exists in an event of destruction, responsibility is not attributed to the person who caused it. Also when the actual perpetrator who directly committed the damage (*mubâshir*) and the person who caused it (*mutasabbib*) coexist in an event of destruction that occurs, the responsibility is attributed to the *mubâshir*. Although the general rule is as this case, there have occurred some situations for which this rule has been abandoned or has not been able to be operated in the Ḥanafî school. Causing damage to someone's property by making unfair complaints (*siâyah/delation*) to the cruel sultans, administrators or to someone in an administrative position is the most typical an example of this. The question of who will be responsible for such wrongful act was first discussed in detail and systematically in the type of waq'at books in the Ḥanafî school. Later, the views that took place around this debate took place in the later standard texts of the school (*madhab*). In this study, the responsibility of the people who caused this damage instead of the actual perpetrator is discussed on the issue of siâyah.

Keywords: Islamic Law, Torts, Direct Destruction, Mubâshara, Tasabbub, Delation (*siâyah*).

* Bu makale, 17 Ekim 2019 tarihinde tamamladığımız “Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku” başlıklı doktora tezinde ele alınan siâye konusunun geliştirilmesi yoluyla hazırlanmıştır.

** Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, kamilyelek@klu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8181-2494

GİRİŞ

İnsanların doğrudan gerçekleştirdiği zararları tazmin/telafi etmesi genel bir kuraldır. Meydana gelen bir itlaf hadisesinde eylemi doğrudan yapan (*mübâşir*) ile buna sebep olan (*müsebbip*) bir arada bulunduğu da sorumluluk, mübâşire yüklenir. Yani böyle bir durumda oluşan zararın sorumlusu, asıl fail olan mübâşirdir.¹ Bir kimse başkasına ait bir duvarı delip kaçtıktan sonra başkası o delikten girip bir şey çalarsa, duvarı delen kişi çalınan şeyden sorumlu tutulmaz. Çünkü meydana gelen hırsızlık olayında duvarı delen müsebbip, çalan ise mübâşirdir.² Aynı şekilde birisi başkasına ait bir hayvanın ipini çözdükten sonra veya kafesin kapısını açtıktan sonra bir başkası gelip hayvanı veya kuşu alırsa/çalarsa, ipi çözen ya da kafesin kapısını açan kişi kural gereği sorumlu olmaz. Söz konusu örneklerde belirtildiğine göre, sahih olan görüş bu şekildedir ve fetvâ buna göredir.³ Zikredilen örneklerde, üçüncü şahsın fiilinin meydana gelen zarar ile ilk sebep arasındaki ilişkiyi (illiyet bağı) keserek sorumluluğun üçüncü şahsa yüklendiği görülmektedir.

Bununla birlikte Hanefi mezhebinde çalınan mal ile ilgili duvarı delen kişinin de sorumlu olacağına dair bir görüş zikredilmektedir. Ebu Nasr ed-Debûsî'ye nispet edilen bu görüşe göre, kafesin kapısını açarak kuşun uçuşmasına sebep olan kişide olduğu gibi, duvarı delen de sorumlu olmaktadır. Debûsî burada İmâm Muhammed'in görüşünü benimsemiş olsa da fetvâ, duvarı delen kişinin çalınan maldan sorumlu olmamasına yöneliktir.⁴ Nitekim ilgili örneklerde; mübâşeretin olduğu yerde tessebbübe itibar edilmeyeceği, böyle bir durumda mübâşirin sorumlu olacağı açıkça ifade edilmektedir.⁵

Osmanlı Hanefi fakihlerinden Fudayl Çelebi'nin (öl. 991/1583) *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye* adlı eserinde yer alan şu örnekler, Hanefî fukahasının bu konudaki tavrını ortaya koymasından oldukça önemlidir:

- 1 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 202; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 475; Zeylaî, *Tebyînül-hakâik*, IV, 252; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VIII, 399, 412; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 135; Fudayl Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 74a, 83b, 94b; Bağdâdî, *Mecmau'l-damânât*, I, 405, 453; Hamevî, *Gamzü uyûni'l-besâir*, I, 466. Ayrıca bkz. Karâfî, *el-Furûk*, II, 206; Tüfî, *Şerhu Muhtasarî'r-ravda*, I, 427; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1063; İbnu'n-Neccâr, *Muhtasarü't-Tahrîr*, I, 448; Abdülkadir Bedrân, *el-Medhâl*, s. 161; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 190.
- 2 Ancak bu durum çalınan şey için geçerlidir. Çalınan eşyaya nispetle delen kişinin sorumluluğu yoktur, fakat duvara verilen zarara nispetle kendisi mübâşir olarak sorumludur. Çünkü zararın asıl faili (*mübâşir*) olması hasebiyle duvardaki zararın sorumlusu delen kişidir.
- 3 Üsrüşenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 378b; İmâdüddîn el-Merginânî, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 345a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 116; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 43b-44a.
- 4 Üsrüşenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 378b; İmâdüddîn el-Merginânî, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 345a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 116; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 44a.
- 5 Zeylaî, *Tebyînül-hakâik*, VI, 145; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, VIII, 399-400; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 74a, 83b, 94b.

“Bir kimse umûma ait yola bir kapı koyar, sonra bir başkası kapının üzerinde yürümeye kast eder ve yürümesi sonucunda kapı kırılıp ayağı zedelenirse, yürüyen kişi telef ettiği için kapının kıymetini tazmin eder. Ancak kapıyı koyan kişi, adamın ayağına gelen zararın erş olarak tazminatını ödemez, hatta bu kişi ölse kanı da hederdir. Her ne kadar kapıyı yola koyan kişi, söz konusu davranışıyla müsebbip ve müteaddî olsa da, bu olayda müteammid yürüme eylemiyle mübâşirdir. [Haksız fiillerde] mübâşeretin tessebbüb üzerine gelmesi de hükmün müsebbibe yüklenmesini engellemektedir. Çünkü mübâşeret, tessebbüben işlenen bir fiil karşısında, hükmün müsebbibe izâfesini kesmektedir.”⁶

“Bir kimse yolun ortasına kuyu kazarsa, orada meydana gelen zararları tazminle sorumlu olur. Ancak birisi başkasını o kuyuya iter veya atarsa, bu durumda iten veya atan kişi sorumlu olurken kuyuyu kazan kişi sorumlu olmaz. Çünkü bu olayda iten ve atan kişilerden her biri mübâşir, kazan da müsebbiptir. Mübâşir ile müsebbip bir arada bulunduğu da, mübâşir tercih edilir. Zira mübâşir, meydana gelen zararın illetinin sahibidir (*sâhibü'l-ille*).”⁷

“...bir kimse insanların gelip geçtiği yolda kuyu kazar, daha sonra bir insan kendini bu kuyuya atarsa da böyledir [yani kazan kişi sorumlu olmaz]. Çünkü bu durumda mübâşeret, tessebbüben gerçekleştirilen bir fiilin üzerine gelmiş olur. Müsebbibin teaddî unsurunu taşıyan bir fiili olsa da, mübâşeretin olduğu yerde tessebbübe itibar edilmez.”⁸

Örneklerde de görüldüğü üzere, zararın meydana gelmesinde mübâşir ile müsebbip bir arada bulunduğu da sorumluluk mübâşire yüklenmektedir. Doğrudan itlaf hallerinde sorumluluğun mübâşire yüklenmesi genel kural olsa da, Hanefi mezhebinde bu kuralın işletilemediği bazı durumlar olmuştur. Zalim sultan, idareci veya benzeri konumdaki kişilere haksız şikâyetle (siâye/jurnal) bulunarak birinin malının zarar görmesine sebep olma bunun tipik örneklerinden biridir.

Yukarıda zikredilen bu konu, ilk önce -hukukun yeni şartlara uyum sağlama ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıkan- vâkıât/fetâvâ türündeki eserlerde ele alınmıştır.⁹ Başlangıçta vâkıât türündeki kitaplarda tartışılan bu konu, daha sonra aynı türdeki birçok eserde tekrarlanmış ve nihayetinde Hanefi meşâyihin kabulüne mazhar olan bu konudaki görüşler mezhebin daha sonraki fûrû-ı fıkıh metinleri ile bu metinlere yazılan şerhlerde yerini alarak doktrinin bir parçası haline gelmiştir. Bu kısa girişten sonra, şimdi tazmin sorumluluğu açısından siâye meselesini detaylarıyla ele alabiliriz.

6 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 74a.

7 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 83b.

8 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 94b.

9 Vâkıat kavramı ve bu yazım türü hakkındaki detaylı bilgiler için bkz. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 83-115.

I. SİÂYE KAVRAMININ ANLAMI VE ÇEŞİTLERİ

Sözlükte “çalışmak, çabalamak, gayret etmek” gibi anlamlara gelen ve “s-a-y” (سعي) fiilinden türemiş mastar bir kelime olan “siâye” sözcüğü, zikredilen manaların yanı sıra “bir kimseyi şikâyet etmek, gammazlamak, ispiyonlamak, jurnallemek ve bozgunculuk çıkarmak için insanlar arasında söz taşımak” anlamlarına da gelir.¹⁰

Tazminat hukuku açısından bir kişiyi haksız yere şikâyet etmek anlamına gelen siâye teriminin net bir tanımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte kaynaklardaki ilgili örneklerden hareketle bu kavramın “*bir kimseyi zalim bir sultan, idareci veya benzeri konumdaki kişilere haksız yere şikâyet etmek veya jurnallemek*” anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim siâye olaylarında, bir kimse başkasını ihbar eder, sonrasında bu şikâyet üzerine o kişinin mallarına el konularak haksız bir fiil gerçekleşir.

Klasik Hanefî kaynaklarında belirtildiği üzere, şikâyetler (siâye) tazmin sorumluluğunu doğurup doğurmaması açısından üçe ayrılır: Birincisi, yapılan şikâyetin haklı bir gerekçeye dayanmasıdır. Şikâyet haklı bir gerekçeye dayanıyorsa, bu tür şikâyetlerin yol açtığı zararlar tazmin sorumluluğunu doğurmaz. Şikâyet edenin maksadı Allah rızasını taşıyorsa veya bir kişi kendisine yapılan eziyetten ancak şikâyetle kurtulabiliyorsa ya da emr-i bi'l-maruf ile fâsık olan kişinin kötülüklerine son veremiyorsa, böyle bir durumda yapılan şikâyetin yol açtığı zararlar tazmine konu edilmez. İkincisi, yapılan şikâyetin yalan olması veya doğru olduğu halde kişinin maksadının Allah rızasını taşımamasıdır. Sultan veya benzeri kişilere yapılan şikâyetin yalan olması ya da doğru olduğu halde sultanın genellikle insanların mallarına el koyan birisi olması durumunda muhbirin oluşan zararları tazmin edeceği hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak sultan bu gibi şikâyetlerden dolayı mali cezalara kalkışmayan adil biriye veya muhbirin şikâyetiyle insanları bazen cezalandıran bazen de cezalandırmayan bir kimseyse, bu durumda şikâyet eden sorumlu olmaz. Siâyenin üçüncü türü de onun haksız yere yapılmasıdır. İmâm Muhammed'in aksine Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne göre, bu durumda şikâyet eden kişi oluşan zararları tazminle sorumlu değildir. Ancak şikâyetlerin çok olması sebebiyle muhbirleri caydırmak ve insanların mallarını korumak için İmâm Muhammed'in kavline göre bu tür kişilerin sorumlu olacağı ifade edilmektedir.¹¹

10 Zemaşşeri, *Esâsü'l-belâğa*, I, 457; Cevheri, *Tâcü'l-luga*, VI, 2377; Râzi, *Muhtârü's-sihâh*, I, 148; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 386.

11 Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, V, 490; Üsrüşeni, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 369a; İmâdüddîn

Görüldüğü üzere, yapılan bir şikâyetin tazmine konu olması için bunun hak-sız yere yapılması, yapılan şikâyetin yalan olması veya doğru olduğu halde kişinin maksadının Allah rızasını taşıyamaması gerekir. Nitekim Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât* adlı eserinde kişinin maksadının Allah rızasını taşıması durumunda yapılan şikâyetin siâye olmayacağını açıkça ifade etmektedir.¹²

II. SİÂYE MESELESİNİN ELE ALINIŞI

Siâye konusunu, Hanefî mezhebinin erken dönemlerinde telif edilen fûrû-ı fıkıh metinlerinde görmek mümkün değildir. Daha önce ele alınmayan bu konu, ilk önce vâkıât türündeki eserlerde gündeme getirilmiştir.¹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, siâye meselesini ilk olarak Burhâneddîn el-Buhârî'nin (öl. 570/1174?) *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı vâkıât türündeki eserinde görüyoruz.¹⁴ Burhânüşşeriâdan hemen sonra, çağdaşı olan Kâdihân (öl. 592/1196) da bu konuya temas etmektedir. Ancak Kâdihân'ın buradaki ifadeleri, Burhânüşşeriâ'ninkilere kıyasla daha sınırlıdır.¹⁵

Daha sonra Hanefî fakihlerinden Mecdüddîn el-Üsrûşeni'nin (öl. 637/1240) *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, İmâdüddîn el-Mergînânî'nin (öl. 670/1271) *Fusûlu'l-ihkâm* ve Şeyh Bedreddin'in (öl. 823/1420) *Câmiu'l-Fusûleyn*'i gibi vâkıât türündeki eserlerin tazminat bölümlerinde geliştirilerek devam ettirilen siâye meselesi, Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi'nin (öl. 991/1583) *ed-Damânât*'ı ile Bağdâdî'nin

el-Mergînânî, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 341a-b; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 110; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*; VIII, 394; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b; Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, I, 360-361; Halebi, *Mülteka'l-ebhur*, I, 98-99; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-ehur*, II, 470-471; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, I, 619-620; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IV, 88-89; VI, 213.

12 Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, I, 360-361.

13 Daha önce ele alınmayan ve cevabı bilinmeyen yeni konular, Hanefî mezhebinde ilk önce vâkıât türü veya edebiyatı olarak ifade edilen eserlerde gündeme getirilmiş ve ortaya çıkan sorunlara bu eserlerde cevaplar aranmıştır. Bununla birlikte önceden ele alınan bir meseleye doktrinin öngörmediği boyutların eklenecek eksikliklerin giderilmeye çalışılması ve uygulamadan doğan bir takım sorunların çözüme kavuşturulması da yine bu eserler vasıtasıyla olmuştur. Söz konusu eserlerde ele alınan yeni konular ile daha önce ele alınan bir konuyla ilgili mevcut fetvâlar, mezkûr eserlerde tekrar edilerek belirli bir otorite elde etmiş ve nihayetinde bunlardan Hanefî meşâyihinin kabulüne mazhar olan görüşler mezhebin fûrû-ı fıkıh metinleri ile bu metinlere yazılan şerh çalışmalarında yerini almıştır. Vâkıât kavramı ve bu yazım türü hakkındaki detaylı bilgiler için bkz. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 83-115.

14 Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, V, 490. Çok yaygın bir şekilde Burhânüşşeriâ'nın vefat tarihi kaynaklarda hicri 616 olarak kaydedilmektedir. Ancak Mürteza Bedir, bu tarihin yanlış olduğunu detaylarıyla açıklayarak vefat tarihinin yaklaşık olarak hicri 570 dolaylarında olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 35-36.

15 Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, III, 102.

(öl. 1032/1623) *Mecmau'd-damânât*'ında daha zengin bir konu muhtevasıyla müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. Ancak siâye meselesinin hükmüyle ilgili Burhânüşşeriâ'nın eserinde aktarılan rivâyetin, sonraki eserlerde yer alan sunumlarında bazı önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Üsrüşeni, İmâdüddîn el-Mergînânî'nin ve Şeyh Bedreddin'in eserlerinde, Nesefî'nin *Uddetü'l-fetâva ve'l-müftîn* adlı kitabından aktarılan rivâyette, siâye konusundaki görüşler doğrudan kurucu imamlara nispet edilerek sunulmakta ve bu meselenin kafes meselesine kıyas edildiği bilgisi yer almamaktadır.¹⁶ Ancak bir sonraki başlıkta görüleceği üzere, siâye meselesi Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in doğrudan ele alıp tartıştığı bir konu olmaktan ziyade sonraki Hanefî fakihlerin başka bir fer'î meseleye kıyas ederek hükmünü açıklamaya çalıştığı bir konudur. Nitekim Fudayl Çelebi, aynı rivâyetin *ed-Damânât*'daki versiyonunda siâye meselesinin kafes meselesinin bir benzeri olduğu ve Sadrüşşehîd'in bu konuda tazmin edileceğine dair fetvâ verdiği bilgisini aktarmaktadır.¹⁷

Örneklerde görüldüğü üzere bu konu, ilk olarak vâkıât/fetâvâ türündeki kitaplarda gündeme getirilmiştir. Nitekim Kudûrî'nin (öl. 428/1037) *Muhtasar*'ı ve Mergînânî'nin (öl. 593/1197) *Hidâye*'si gibi Hanefî mezhebinin erken dönemlerinde telif edilen temel metinlerde böyle bir konu ele alınmamıştır. Burhânüşşeriâ'nın *el-Muhît* adlı eseri ile Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında yer almasına rağmen özellikle onların çağdaşı olan Mergînânî'nin *Hidâye*'sinde bu konuya temas edilmemesi, bunun henüz doktrinin bir parçası haline gelmediğini göstermektedir. İlk defa Burhânüşşeriâ'nın *el-Muhît*'inde ele alınan siâye konusu, İbn Nüceym'in (öl. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik* adlı eserine kadar geçen yaklaşık dört asırlık süreçte de doktrinin bir parçası haline gelememiş ve vâkıât türündeki kitaplarda tartışılmaya devam etmiştir. Öyle ki, siâye meselesi Üsrüşeni ile İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in vâkıât türündeki eserlerinde yer almasına rağmen Mevsilî'nin (öl. 683/1284) *Muhtar*'ı, Nesefî'nin (öl. 710/1310) *Kenz*'i, Zeylâî'nin (öl. 743/1343) *Tebyînül-hakâik*'i, Babertî'nin (öl. 786/1384) *İnâye*'si, Aynî'nin (öl. 855/1451

16 Bu rivâyetin her üç eserdeki versiyonu şöyledir: "Bir kimse ihbarda bulunarak "şu adam gömü buldu" veya "sahipsiz bir mal buldu" diyor. Şayet ihbarda bulunan kişinin yalan söylediği açığa çıkarsa, sorumlu olur. Ancak sultan bu tür ihbarlardan dolayı ceza vermeyen adil bir kimseyse veya kişinin şikâyetiyle bazen cezalandıran bazen de cezalandırmayan biriye bu durumda sorumlu olmaz. Bir kimsenin kalbine, hanımının veya cariyesinin yanına başka bir kişinin geldiği şeklinde bir şüphe gelerek sultana şikâyetle bulunur, sonrasında sultan bu kişiyi cezalandırdıktan sonra bunların yalan olduğu açığa çıkarsa; şikâyetle bulunan kişi Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'a göre sorumlu olmaz. İmam Muhammed'e göre ise sorumlu olur. Zamanımızda şikâyetler çok olduğu için bu görüşle fetvâ verilmektedir". Ayrıntılı bilgi için bkz. Üsrüşeni, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 369a; İmâdüddîn el-Mergînânî, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 341a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 109-110.

17 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b.

Binâye'si ve Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) *Dürerü'l-Hükkâm*'ı gibi mezhebin hukuk doktrinini ele alan sonraki dönem eserlerde ve bunlara yazılan şerh çalışmalarında bu konu yer almamaktadır.

Başlangıçta vâkiât türündeki kitaplarda tartışılan siâye konusu, daha sonra aynı türdeki birçok eserde tekrarlanmış ve nihayetinde Hanefî meşâyihin kabulüne mazhar olan bu konudaki görüşler mezhebin daha sonraki fûrû-ı fıkıh metinleri ile bu metinlere yazılan şerh çalışmalarında yerini alarak doktrinin bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki, İbn Âbidîn'in (öl. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr* adlı eserine geldiğinde, siâye meselesinin artık gasp bölümünde bir konu başlığı altında işlendiği rahatlıkla görülmektedir. Ancak hukuk doktrininin bir parçası haline gelen bu konu, -Burhânüşşerîa ve Çelebi'nin anlatımından farklı olarak- artık Hanefî mezhebinin sonraki dönemlerinde telif edilen fûrû-ı fıkıh metinlerinde kurucu imamların doğrudan ele alıp tartıştığı bir konu gibi sunulmuştur. Başka bir ifadeyle belirtmek gerekirse, Üsrûşenî, İmâdüddîn el-Mergînânî ve Şeyh Bedreddin'in eserlerindeki doğrudan kurucu imamlara nispet edilerek anlatılan sunum tarzı, mezhebin sonraki hukuk metinlerine olduğu gibi yansımış ve siâye konusu artık bu eserlerde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in hakkında görüş bildirdiği bir konu gibi anlatılmıştır. Bunun için İbn Nüceym'in (öl. 970/1563) *Bahrü'r-râik*, Halebî'nin (öl. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur*, Şeyhîzâde'nin (öl. 1078/1667) *Mecmaü'l-ehur*, Haskefî'nin (öl. 1088/1677) *ed-Dürri'l-muhtâr* ve İbn Âbidîn'in *Reddü'l-Muhtâr* adlı eserlerine bakılabilir.¹⁸

III. SORUMLULUK AÇISINDAN SİÂYE MESELESİNİN HÜKMÜ

Siâye meselesini ilk olarak Burhânüşşerîa'nın (öl. 570/1174?) *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı eserinde gördüğümüzü bir önceki başlıkta ifade etmiştik. Burada haksız yere şikâyet eden kişinin Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre sorumlu olmaya çağ; buna karşılık İmâm Muhammed'e göre sorumlu olacağı ve kendi zamanında şikâyetlerin çok olması sebebiyle Sadrüşşehîd'in İmâm Muhammed'in görüşüyle amel ettiği bilgisi yer almaktadır. Bununla birlikte Nesefî'nin *Fetâvâ'sına* referansla bu tür şikâyetlerde bulunan kişinin sorumlu olacağına dair İmâm Züfer'den bir görüşün rivâyet edildiği ve Hanefî meşâyihinin çoğunun bu görüşle amel ettiği de zikredilmektedir.¹⁹ Her ne kadar Burhânüşşerîa'nın eserinde bu şekilde ifade

18 İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*; VIII, 394; Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 98-99; Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-ehur*, II, 470-471; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, I, 619-620; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IV, 88-89; VI, 213.

19 Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, V, 490.

edilse de, tazmine konu olan siâye meselesi, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının doğrudan ele alıp tartıştığı bir konu değildir. Çünkü görebildiğimiz kadarıyla mezhep doktrinini ele alan erken dönem Hanefî kaynaklarda böyle bir konu bulunmamaktadır. Nitekim Burhânüşşeriâ'nın aktardığı şu ifadeler bunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Siâyenin üçüncü şekli, onun haksız yere yapılmasıdır. İmâm Muhammed'in hilafına Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un kavline göre bu durumda şikâyet eden kişi (sâ'î) tazminle sorumlu değildir. Bu konu, kafes kapısını açma meselesinin bir fer'i (benzeri) kılınmıştır. [Sadrüşşehîd] bu konuda şöyle dedi: Zamanımızda şikâyetlerin çok olması sebebiyle muhbirleri caydırmak ve insanların mallarını korumak için fetvâ İmâm Muhammed'in kavline göredir.”²⁰

Burhânüşşeriâ'nın aktardığı bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, siâye meselesiyle ilgili zikredilen görüşler Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in “*kafes kapısını açma*” meselesindeki kanaatlerine dayanmaktadır. Nitekim yukarıdaki pasajda, siâye meselesinin kafes kapısını açma meselesinin bir benzeri olduğu açıkça belirtilmektedir.²¹ Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf, bu meselede kafesi açan kişinin uçan kuştan sorumlu olmayacağı; İmâm Muhammed ise, sorumlu olacağı görüşünü benimsemektedir.²² Burhânüşşeriâ'nın “*Bu konu, kafes kapısını açma meselesinin bir fer'i (benzeri) kılınmıştır*” şeklindeki ifadesine dikkat edilecek olursa siâye meselesinin hükmü, kafes meselesiyle bir benzerlik ilişkisi kurularak elde edilmiş ve sonrasında tahric usulüyle ulaşılan bu hüküm mezhebin kurucu imamlarına izafe edilmiştir. Dolayısıyla siâye meselesi, sonraki Hanefî fakihlerin bu meseleyi başka bir fer'î meseleye kıyas ederek hükmünü açıklamaya çalıştığı bir konudur.²³ Nitekim Burhânüşşeriâ'nın *el-Muhîr*'inden önceki dönemde telif edilen Hanefî kaynaklarda böyle bir konunun ele alınmayışı da, zikredilen durumu teyit etmektedir.

Burhânüşşeriâ'nın çağdaşı olan Kâdîhân (öl. 592/1196) da bu meseleyi ele almaktadır. Kendisi, *Fetâvâ* adlı eserinin gasp bölümünde, siâye meselesiyle ilgili olarak sadece insanların mallarına el koyan zalim bir sultana “*falan kişinin çok malı var*”, “*kendisine miras kaldı*”, “*yanında gaipte olan birisinin malı var*” veya “*aileme kötülük düşünüyor*” gibi sözlerle yapılan ihbarların tazmini gerektiren bir

20 Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, V, 490.

21 Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere, Fudayl Çelebi de siâye meselesinin kafes meselesinin bir benzeri olduğu bilgisini aktarmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b.

22 Üsrüşeni, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 378b; İmâdüddin el-Mergînâni, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 344a-b; Şeyh Bedâ reddin, *Câmiu'l-Fusûleyn*, II, 116; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 43a-b.

23 Aynı doğrultudaki tespit için bkz. Ergin, *17. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Tesebbüb Halinde Damân*, s. 58-62.

şikâyet olduğunu belirtmektedir. Zikredilen örnekte, şikâyet eden kimsenin doğru veya yalan söylemesinin sonucu değiştirmedeği görülmektedir. Nitekim söz konusu yerde, her iki durumda da şikâyet edenin sorumlu olacağı; ancak söylediğinin doğru olması durumunda kişinin bu ihbarıyla zulmetmiş olmayacağı ve Allah rızasını gözeterek ihbarda bulunmuş sayılmayacağı söylenmektedir.²⁴

Haksız yere şikâyet eden kişinin sorumlu olmayacağını ifade eden bu görüş, mezhepte *zâhirü'r-rivâye* olan görüşe kıyas edilerek hükme bağlanmıştır. Nitekim Çelebi'nin *en-Nevâzil'den* aktardığı rivâyette, haksız yere şikâyet eden kişinin diyânî açıdan günahkâr olduğu ve bunun uhrevî durumunu en iyi Allah'ın bildiği ifade edilmekle birlikte dünyevî hüküm (kazâî) açısından bu kişinin sorumlu olmadığı ve bu görüşün *zâhirü'r-rivâyeye* kıyasla verildiği açıkça söylenir.²⁵ Bu olayda haksız yere şikâyet eden kişinin kıyasa göre sorumlu olmaması gerektiği doğrudur. Çünkü meydana gelen bir zararda asıl fail dururken, sorumluluk sebep olan kişiye izâfe edilmez. Ancak muhbirin sorumlu olmadığını belirten görüş, Hanefi mezhebi içerisinde kabul görmemiştir. Zira Hanefi meşâyihinin çoğu, kıyasa aykırı olarak siâye meselesinde bu kişilerin sorumlu olacağını ifade eden görüşle amel etmiştir.²⁶ Nitekim İbn Nüceym, haksız yere şikâyette bulunan kişilerin sorumlu olacağına dair İmâm Züfer'den bir görüşün rivâyet edildiğini ve insanların maslahatı söz konusu olduğu için de Hanefi meşâyihinin çoğunun bu görüşle amel ettiğini söylemektedir.²⁷ Ancak asıl fail dururken niçin Hanefi meşâyihinin buna sebep olan kişiyi sorumlu tuttuğunun tam olarak açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Fudayl Çelebi'nin *el-Hâfiziyye* adlı eserinden aktardığı bilgiler, Hanefi meşâyihinin niçin bu konuda kıyasa aykırı olarak fetvâ verdiğini ve bunun hangi şartlarda ortaya çıktığını ortaya koymasından oldukça önemlidir. Burada ifade edildiğine göre, Hârizm askerleri Semerkand'ı istilâ ettiklerinde, Semerkand Hanefi âlimleri, şikâyet ederek insanların mallarının alınmasına sebep olan kişilerin sorumlu olacağına dair fetvâ vermişlerdir.²⁸ Dikkat edilecek olursa, bu tür olaylarda zararı doğrudan gerçekleştiren sultan veya benzeri durumda-

24 Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, III, 102. Bu rivayet daha sonraki vâkıât eserlerinde de tekrarlanmıştır. Bkz. Üsrüşeni, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 369a; İmâdüddin el-Merginâni, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 341a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 110; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 24a; Bağdâdi, *Mecmau'd-damânât*, I, 361-362.

25 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b.

26 Burhâneddin el-Buhâri, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, V, 490; Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, III, 102; Üsrüşeni, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 369a-b; İmâdüddin el-Merginâni, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 341a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 110; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*; VIII, 394; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b; Bağdâdi, *Mecmau'd-damânât*, I, 362; Halebi, *Mülteka'l-ebhur*, I, 98-99; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, II, 471; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, I, 620; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr*, IV, 88-89; VI, 213.

27 İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*; VIII, 394.

28 Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 24a.

ki kişilerin yerine şikâyet eden kişinin sorumlu tutulmasının sebebi, zararın asıl faillerden tazmin edilememesidir. Zarara uğrayan kişiler alacaklarını bu kişilerden alamayınca, insanların maslahatı gözetilerek buna sebep olan muhbirlerin sorumlu tutulması gerektiği fikri benimsenmiştir.

Yapılan haksız şikâyet (jurnal) sebebiyle meydana gelen zararlarda, âlimlerin bir kısmı jurnalcinin (sâif/muhbir) mutlak olarak tazminle sorumlu olduğunu ifade ederken, bazıları da sultanının zalim olup olmamasına göre farklı görüşler ileri sürmüştürler. Şöyle ki, sultan kendisine ihbar edilen kişileri cezalandırmak ve mallarına el koymakla maruf olan biriye şikâyet eden kişi sorumlu olur; sultan böyle biri değilse veya muhbirin şikâyetiyle insanları bazen cezalandıran bazen de cezalandırmayan biriye sorumlu olmaz. Üsrüşenî *el-Fusûl fi'l-muâmelât* adlı eserinin tazminat bölümünde bu durumu şöyle ifade eder:

“Kadı İmam Zahiruddîn'in *Fetâvâ'sında* zikredildiğine göre, bir kimse hiç günahı olmayan bir kişiyi ihbar ederse, muhbir meydana gelen zararları tazmin eder. Kadı İmam Ali es-Suğdî ve Hâkim Abdurrahman gibi müteahhirûn âlimleri de bu görüşü tercih etmiş ve bunu yanına vedfâ bırakılan ve vedfânın yerini hırsıza gösteren müde'in durumu gibi görmüşdürler. Sadru'l-İslam [Ebu'l-Yüsr] el-Pezdevî *usûlü'l-fikh* adlı eserinde sebebin türlerini anlattığı bölümde şunları söyledi: Bir kimse başkası hakkında sultana şikâyette bulunuyor ve sultan da o kişinin mallarına el koyuyor. Rivayet edildiğine göre, âlimlerimizin bazıları muhbirin mutlak olarak sorumlu olduğuna dair fetvâ vermiştir. Bazıları da, sultanların arasını ayırarak şöyle demiştir: Şayet sultan kendisinden korkulan ve ihbarda bulunulan kişileri cezalandırmakla tanınan bir sultan ise, ihbar eden kişiler sorumlu olur; bunlarla tanınan biri değilse de sorumlu olmazlar. Fakat biz [sultanlarla ilgili yapılan] bu ayırım ile fetvâ vermeyeceğiz. Şüphesiz bu, bizim ashabımızın kabul etmiş oldukları temel ilkelerin (usulün) hilâfıdır. Çünkü ihbarda bulunmak kişinin malını helak etmenin başlı başına sebebidir. Zira sultan onu tabii olarak değil, kendi tercihiyle cezalandırmaktadır. Fakat kadı, muhbirin tazminle sorumlu olmasına dair kanaat getirirse, buna hakkı vardır. Bu mesele içtihadî bir konu olduğu için de biz burada kararı hâkime bırakırız. Çünkü muhbirler ancak bu şekilde şikâyetlerden uzak dururlar.”²⁹

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, bazı Hanefî âlimleri tazminat konusunda sultanların zalim olup olmamasına göre farklı görüşler ileri sürseler de, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî mezhebin temel ilke ve kurallarına aykırı olduğu için bu görüşü eleştirerek kendilerinin bu şekilde fetvâ veremeyeceklerini ifade etmiştir.

29 Üsrüşenî, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, vr. 369a. Bu rivâyetin benzerleri için bkz. İmâdüddin el-Merginânî, *Fusûlu'l-ihkâm*, vr. 341a-b; Şeyh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 110; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*; VIII, 394; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23b; Bağdâdî, *Mecmau'd-damânât*, I, 362.

Her ne kadar Pezdevî bu görüşe karşı çıksa da, Hanefî mezhebinde bu görüşe itibar edilmiş ve ilgili hüküm sultanların durumuna göre belirlenmiştir. Üsrûşenî’de yer alan yukarıdaki ifadeler, İmâdüddîn el-Mergînânî, Şeyh Bedreddin, Çelebi ve Bağdâdî’nin vâkıât türündeki eserlerinde de aynen tekrar edilmektedir. Ancak söz konusu eserlerde aktarılan diğer rivayetler ve özellikle Hanefî mezhebinin sonraki dönemlerinde telif edilen fûrû-ı fıkıh metinlerindeki mevcut ifadeler, bu görüşün kabul görmediğini açıkça ortaya koymaktadır.³⁰ Örnek vermek gerekirse, İbn Nüceym’in *Bahrü’r-râik*, Halebî’nin *Mülteka’l-ebhur*, Şeyhîzâde’nin *Mecmaü’l-Enhur* ve Haskefî’nin *ed-Dürri’l-muhtâr* adlı eserlerine bakıldığında, sultanın adil olması veya insanları bazen cezalandıran bazen de cezalandırmayan biri olması durumunda muhbirin sorumlu olmayacağı, buna karşın sultanın zalim olması ve kendisine yapılan ihbarlar nedeniyle insanların mallarına genellikle el koyan biri olması durumunda ise şikâyet eden kişinin sorumlu olacağı görülmektedir.³¹ Böyle olmakla birlikte Hanefî fakihlerinden Hayreddin er-Remlî (öl. 1081/1671), Ebu’l-Kâsım es-Saffar’dan bu kişinin dünyada sorumlu olmayacağına dair *en-Nevâzil*’de bir görüşün zikredildiğini; ancak kendisi içinde bulunduğu zamanda “*sultan zulmüyle bilinen biri değilse, muhbir sorumlu olmaz*” gibi bir kayda ihtiyaç olmadığını ve şikâyet eden kişinin mutlak olarak sorumlu olması gerektiğini söylemektedir.³² Daha sonra İbn Âbidin’in de “*artık bugün fetvâ, şikâyet eden kişinin mutlak olarak sorumlu olması gerektiği hususundadır*” diyerek Remlî ile aynı istikamette görüş bildirmiştir.³³

Siâye meselesinde muhbirin tazminle sorumlu olmasının yanı sıra bu kişiye tazir cezasının verilmesi de gündeme getirilmiştir. Tazminle sorumlu tutulmasının yanı sıra bu kişiye tazir cezası verileceğini, -görebildiğimiz kadarıyla- ilk önce Haskefî *ed-Dürri’l-muhtâr* adlı eserinde ifade etmiştir.³⁴ Daha sonra İbn Âbidin *Reddü’l-Muhtâr*’ında haksız yere şikâyet eden kişinin mutlak olarak sorumlu olması gerektiği hususundaki fetvanın İmam Muhammed’in kavline göre olduğunu ve aynı zamanda bu kişinin tazir edileceğini söylemiştir.³⁵ İbn Âbidin eserinin bir başka yerinde aynı ifadeleri zikrettikten sonra Remlî’nin *Fetâva-yı Hayriyye* adlı

30 İmâdüddîn el-Mergînânî, *Fusûlu’l-ihkâm*, vr. 341a; Şeyh Bedreddin, *Câmiu’l-fusûleyn*, II, 119; İbn Nüceym, *Bahrü’r-râik*; VIII, 394; Çelebi, *ed-Damânât*, vr. 23a; Bağdâdî, *Mecmau’d-damânât*, I, 361; Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 98; Şeyhîzâde, *Mecmaü’l-Enhur*, II, 471; Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, I, 619-620.

31 İbn Nüceym, *Bahrü’r-râik*; VIII, 394; Bağdâdî, *Mecmau’d-damânât*, I, 361; Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, I, 98; Şeyhîzâde, *Mecmaü’l-Enhur*, II, 471; Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, I, 619-620.

32 Remlî, *el-Le’âlîd-Dürriyye*, II, 108-109.

33 İbn Âbidin, *Reddü’l-Muhtâr*, IV, 88; VI, 213.

34 Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, I, 620.

35 İbn Âbidin, *Reddü’l-Muhtâr*, IV, 88-89.

eserinden iktibasla, Hanefî fakihlerinden es-Seyyid Ebu Şucâ'nın tazir kapsamında muhbirin öldürülmesine cevaz verdiğini aktarmaktadır. Belirtilen eserde, bu tür insanların yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışan kimselerden olduğu, hatta bunları katletmenin mubah olup öldüren kişinin sevap kazanacağı ve bu gibi insanların küfrüne dair Ebu Şucâ'nın fetvâ verdiği de zikredilen bilgiler arasındadır.³⁶

Görüldüğü üzere, aslında bu olayda muhbirin tazminle sorumlu olmaması genel kuraldır (*kıyas*). Ancak müteahhir Hanefî fakihleri, haksız şikâyetlerin artması sebebiyle ihbarın çok olduğu dönemlerde, insanların zararını karşılamak için bu meseleyi başka bir fer'î meseleye kıyas ederek şikâyet eden kişinin sorumlu olacağına dair fetvâ vermişlerdir. Aslında olay gayet basittir, burada mala el koyan kişi zararlı fiilin asıl faili (*mübâşir*); şikâyet eden de dolaylı failidir (*müsebbip*). Mezhepteki yerleşik kurala göre de, meydana gelen bir zararda asıl fail dururken, sorumluluk sebep olan kişiye izâfe edilmez. Ancak, bu meselede sorumluluk kıyasa aykırı olarak müsebbibe yüklenmiştir. Çünkü fetvâlara konu olan dönemde -muhtemelen- zalim sultan veya benzeri konumdaki insanlara güç yetirilemeyeceği düşüncesinden hareketle bu kişiler sorumluluğun yükletilemeyeceği kişiler olarak kabul edilmiş ve buna bağlı olarak da muhbirler müsebbip olarak sorumlu tutulmuşlardır. Nitekim müteahhir Hanefî fakihleri, siâye yoluyla haksızlıkların artması sebebiyle ihbarın çok olduğu dönemlerde şikâyet etmek suretiyle başkalarının mallarının yağmalanmasına sebep olan kişilerin sorumlu olacağına dair fetvâ vermişlerdir. Bu olayda zararın asıl faillerden tazmin edilmesine güç yetirilememesi nedeniyle buna sebep olan kişilerin sorumlu tutulması cihetine gidilmiştir.³⁷

IV. OSMANLI FETVÂ MECMULARINDA VE SİCİL KAYITLARINDA SİÂYE MESELESİ

Osmanlı devletinde “*ehl-i örf*”³⁸ denilen ve çoğunluğu asker kökenli görevlilerin haksız şikâyetlere dayanarak zaman zaman insanların evlerine girip zorla mallarına el koydukları bilinen bir husustur.³⁹ *Ehl-i örf* denilen bu kişilere yapılan haksız şikâyetlerin yol açtığı zararlarda, sorumluluğun kime yükleneceği gerek

36 İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, VI, 213.

37 Yıldız, *Câmi'ü'l-Fusûleyn'in Kaynakları*, 115.

38 Ehl-i örf, kavramı, Osmanlı Devleti'nde padişahın icrai, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevlileri ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli, “Ehl-i Örf”, X, 519-520.

39 Osmanlı'da ehl-i örf denilen bu kişilerin zaman zaman halka zulmettiği, haksız şikâyetlere dayanarak insanların para ve mallarını aldığı ve daha birçok yolsuzluk yaptığı, Divân-ı Hümâyûn'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı mühimme defterlerinde görülmektedir. Örnek olarak bkz. BOA, *Divân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri*, no. 82/46; BOA, *Divân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri*, no. 82/75.

fetvâlarda gerekse mahkeme kayıtlarında görülmektedir. Osmanlı hukuku, siâye konusunda müteahhir Hanefî âlimlerinin görüşü tercih etmiş ve bunu uygulamıştır. Nitekim fetvâ mecmuâlarında yer alan fetvâ örnekleri, mezhepteki bu görüşün benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Fetvâ mecmuâlarında bu konunun hem cezâî hem de hukukî sorumluluk açısından ele alındığı dikkat çekmektedir. Öncelikle ilgili fetvâlarda haksız yere ihbarda bulunarak başkasının mallarının alınmasına sebep olan kişinin şiddetli bir şekilde ta'zir cezasına çarptırılacağı ifade edilir. Bu durum, Osmanlı Hanefî hukukunun böyle bir durumu suç olarak gördüğünün açık bir göstergesidir. Osmanlı Şeyhülislamlarından Minkârizâde Yahyâ Efendi'nin (öl. 1088/1678) konuyla ilgili şu fetvâsı bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Zeyd gammâz olup dâimen ehl-i örf yanına varup ehl-i karyesini, ehl-i örf'e gamz ve ta'zir ettirmek âdeti olsa, Zeyd'e ne lazım olur? el-Cevap: Ta'zir-i şedid ile zecr ve men' olunur.”⁴⁰

Haksız yere yapılan şikâyetlerin yol açtığı zararların hukukî sorumluluğuna gelince, ilgili fetvâlarda ihbarda bulunarak başkalarının zararına yol açan kişinin sorumlu olacağı ifade edilir. Hatta Ebussuûd, zarara sebep olan bu kişilerin sorumlu olacağı hususundaki görüşünü padişaha sunarak kanunlaştırmış ve onun bu konudaki fetvâlarının üçü *Ma'ruzât*'ında yerini almıştır.⁴¹ Ancak Ebussuûd'a nispet edilen bir başka fetvâda, muhbirlerin sorumlu olmayacağı, zarara uğrayan kişilerin bunları ehl-i örf denilen kişilerden tazmin edeceği belirtilmektedir.⁴² Burada zikredilen görüş ile Ebussuûd'un *Ma'ruzât*'ında yer alan görüşler birbiriyle çelişiyor gibi görünse de, bu durum zararın asıl faillerden tazmin edilip edilememesiyle alakalıdır. Muhbirlerin sorumlu olduğuna dair Ebussuûd'un *Ma'ruzât*'ında yer alan fetvâlar, zararın ehl-i örf'ten tazmin edilememesi durumuyla alakalı iken; muhbirlerin sorumlu olmadığını ifade eden diğer görüş ise, zararın ehl-i örf'ten tazmin edilebildiği durumlar için geçerlidir. Yani, kişinin oluşan zararı ehl-i örf'ten almaya imkânı varsa, bu durumda asıl fail olan ehl-i örf

40 Minkârizâde, *Fetâvâ-yı Minkârizâde*, vr. 48b.

41 Ebussuûd'un *Ma'ruzât*'ında yer alan bu fetvalar şöyledir:

Zeyd-i esirin malı çoktur ve yarar akçası vardır' diye, Amr kefereye haber verip Amr'ın haber gönderdiği şer'an sabit olacak kefere onun mektubu ile ziyade bahâ takdir edip Zeyd'den alsalar hâlen Zeyd Amr'dan ol ziyade takdir olunan bahâyı almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: İmâm Muhammed kavli üzere Amr'dan alınmak meşrû ve makûldür.

Ehl-i örfün önüne düşüp Zeyd'in evine götürüp bastırıp emvâlini gâret ettiren dâmin olur.

Zeyd'in kulunu "Amr malıma sirkat eyledi" diye ahz ve ehl-i örf'e teslim edip kul ibâk eylese Amr dâmin olur. Ayrıntılı bilgi için bk. Düzenli, *Ma'ruzât Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi*, s. 173-175.

42 İskilibî, *Mecmau'l-fetâvâ*, vr. 238a.

sorumludur. Çünkü meydana gelen bir zararda sorumluluğun asıl faile (*mübâşir*) yüklenmesi mümkünse, dolaylı yoldan buna sebep olan kişi (*müsebbip*) sorumlu tutulamaz. Dolayısıyla asıl fail olan ehl-i örf yerine buna sebep olan muhbirlerin sorumlu tutulması, meydana gelen zararın ehl-i örfden tazmin edilememesi sebebiyledir. Nitekim Osmanlı Şeyhülislamlarından Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Feyziyye*'deki şu fetvâsı, bu durumu teyit eder niteliktedir:

“Her gamz ile tağrîm âdeti-i müstemirresi olan ehl-i örf Zeyd Amr'ı bi-gayr-i hak gamzedip zulmen şu kadar akçesini aldırmağa sebep olsa Amr meblağ-i mezbûru alandan alamayınca Zeyd'e tazmine kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.”⁴³

Fetâvâ-yı Feyziyye'de yer alan bu fetvâda, mala zarar veren kişilerin (*ehl-i örf*) haksız fiilleri sebebiyle meydana gelen zararlardan muhbirlerin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Söz konusu fetvâda açıkça görüldüğü üzere, ehl-i örf yerine muhbirlerin sorumlu tutulmasının sebebi, zararın asıl faillerden tazmin edilememesidir. Yani mağdur olan kişiler zararlarını bu kişilerden karşılayamayınca, buna sebep olan kişilerin sorumlu tutulabileceği ifade edilmiştir. Çünkü meydana gelen zararın asıl failden tazmin edilemediği durumlarda, buna sebep olan muhbirlerin de sorumlu olmadığını söylemek insanları mağdur eder. İşte bu yüzden yalan ve haksız yere yapılan jurnal sebebiyle meydana gelen zararlarda, sorumluluğun asıl faile yüklenememesi durumunda jurnalleyen kimsenin sorumlu tutulması, kötüğe götüren kapıların kapatılmasına yönelik bir tedbir olarak kabul edilebilir.

Bu fetvâ örneklerinin yanı sıra meselenin yargıda nasıl uygulandığını gösteren sicil kayıtları da mevcuttur. Ehl-i örf tarafından halka karşı yapılan haksız fiillerin altında çoğunlukla jurnallemelerin olduğu ve söz konusu davaların ehl-i örf'e değil de jurnalcilere açıldığı müşahede edilmektedir. Örneğin *Kayseri Şer'iyye Sicilleri 81 Numaralı Defter*'de yer alan sicil kaydında Mustafa Çelebi, Kayseri'nin Çokviran Köyü'nden Seyyid Ahmed Çelebi'yi mutasarrıfa jurnalleyerek onun 15 kuruş ile devesinin alınmasına sebep olmuştur. Olayın mağduru Ahmet Çelebi, parasının ve devesinin elinden alınmasına sebep olduğu gerekçesiyle jurnalleyen kişiye davâ açmış ve müftüden aldığı fetvâyı da davâsını desteklemek için kadıya sunmuştur. Kadı, Ahmet Çelebi'in mahkemeye sunduğu “*Bi-gayr-ı hak Zeyd her gamz ile tağrîm itmek âdet-i müstemirresi olup ehl-i örf'e gamz idüp ahz itdürdüb zulmen Amr'ın şu kadar akçesini aldırsa merkûm Zeyd sebep olacak Amr akçesini Zeyd'den talep itme ve tazmine kâdir olur mu? el-Cevâb: Olur.*” şeklindeki bu fetvâyı esas alarak mağdurun zararını Mustafa Çelebi'nin tazmin etmesine hük-

43 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, s. 481-482.

metmiştir.⁴⁴ Bu olayda zararın asıl faili mutasarrıf olduğu halde, jurnalcı Mustafa Çelebi müsebbip olarak sorumlu tutulmuştur.

Yukarıdaki dava örneğinde kişinin mahkemeye ibraz ettiği fetvâ, davasına yani maddi gerçeğe uygun olduğu için destekleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Yani, bu kişi iddiasını mahkemede kanıtlayamaz olsaydı, bu durumda fetvâsının herhangi bir belirleyiciliği olmazdı. Çünkü fetvâlar ilgili meselenin sadece dini hükmünü ortaya koyduğu için söz konusu fetvâ ile davaya konu olan olayın ne derece örtüştüğünün, araştırılması ve ispat edilmesi gerekir. *Kayseri Şer'iyye Sicilleri 84 Numaralı Defter*'de yer alan şu dava örneği bu dediğimizi teyit etmektedir. Bu sicil kaydında, Erzurum'dan Kayseri'ye misafir olarak gelen Mehmet Beşe'nin jurnal sonucu mallarına el konulması yer almaktadır. Sözü edilen belgede anlatıldığına göre, Kara Hüseyin adlı kişi, Mehmet Beşe'yi Kayseri mütesellimi⁴⁵ Siyavuş Ağ'a haksız yere şikâyet etmiş ve bunun sonucunda onun birçok kıymetli eşyasıyla paraları alınmıştır. Mehmet Beşe uğradığı bu zararı tazmin ettirmek için kendisini gammazlayan Kara Hüseyin'e dava açmıştır. Mehmet Beşe, söz konusu olayı mahkemede kanıtlamak için şahitlerini dinlettikten sonra müftüden aldığı "Her gamz ile tağrîm âdet-i müstemirresi olan ehl-i örfe Zeyd Amr'ı gamz-ı hilâf-ı vâki' inhâ itmekle ehl-i örfün Amr'dan şu miktar gurusunu aldıktâ Amr ehl-i örfden almağa kâdir olmayacak bâdir-i bâis olan yedinden almağa kâdir olur" şeklindeki fetvâyı da ayrıca kadıya sunmuştur. Daha sonra kadı, mağdurun zararını jurnalcı Kara Hüseyin'nin tazmin etmesine hükmetmiştir.⁴⁶ Bir önceki dava örneğinde olduğu gibi kişinin elindeki fetvâ, davasına uygun olduğu için dikkate alınmıştır.

SONUÇ

Meydana gelen bir itlaf hadisesinde zararı doğrudan gerçekleştiren asıl fail (*mübâşir*) ile buna sebep olan kişi (*müsebbip*) bir arada bulunduğu, sorumluluğun *mübâşire* yüklenmesi Hanefî mezhebinde genel kuraldır; ancak çeşitli gerekçelere dayanarak bazı hallerde bu kuralın işletilemediği durumlar olmuştur. Siâye/jurnal yoluyla meydana gelen zararlarda, asıl fail yerine buna sebep olan kişinin sorumlu tutulması, bunun tipik örneklerindedir.

44 Kayseri Şer'iyye Sicilleri, 81 Numaralı Defter, s. 10 blg. 20'den naklen Nâsi Aslan, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti", *Dinî Araştırmalar*, II, sy.4 (1999), s. 96.

45 Osmanlı devletinde herhangi bir beylerbeyi ve sancakbeyinin görevi nedeniyle eyalet veya sancağında bulunmadığı sırada kendisine vekâlet etmek üzere yerine bıraktığı ya da gönderdiği kişilere denilmekte olup bunlara voyvoda da denilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özkaya, "Mütesellim", XXXII, 203-204.

46 Kayseri Şer'iyye Sicilleri, 84 Numaralı Defter, s. 130, blg. 286'dan naklen Aslan, "Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ s. 97.

Siâye meselesinde, devlet başkanı veya benzeri konumdaki kişilere haksız yere şikâyet (siâye/jurnal) bulunarak birinin malının yağmalanmasına sebep olan muhbirin mezhepteki yerleşik kurala (*kıyas*) göre sorumlu tutulmaması gerekir. Çünkü meydana gelen zararlı bir olayda asıl fail (*mübâşir*) dururken sorumluluk müsebbibe izâfe edilmez. Ancak müteahhir Hanefî fakihleri, haksız şikâyetlerin artması sebebiyle, ihbarın çok olduğu dönemlerde insanların zararını karşılamak ve mallarını korumak için bu meseleyi başka bir fer'î meseleye kıyas ederek şikâyet eden kişinin sorumlu olacağına dair bir görüş geliştirmişlerdir.

Tazmine konu olan siâye meselesi, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed gibi Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının doğrudan ele alıp tartıştığı bir konu olmaktan ziyade sonraki dönem Hanefî fakihlerinin bunu başka bir fer'î meseleye kıyas ederek hükmünü açıklamaya çalıştığı bir konudur. Mezhepteki yerleşik kurala (*kıyas*) aykırı olan bu hüküm, kafes meselesiyle bir benzerlik ilişkisi kurularak elde edilmiş ve tahrîç yöntemiyle ulaşılan bu hüküm sonrasında mezhebin kurucu imamlarına izafe edilmiştir.

Muhtemelen fetvâlara konu olan dönemde, zalim yönetici veya benzeri konumdaki kişilere güç yetirilemeyeceği düşüncesinden hareketle, suçun ve zararın oluşumunu engellemek için muhbirler müsebbip olarak sorumlu tutulmuşlardır. Siâye meselesinde muhbirlerin sorumlu tutulmasının sebebi, zararın olayın asıl faillerinden tazmin edilememesidir. Meydana gelen bir zararın sorumluluğu, olayın asıl faillerine yüklenemeyince buna sebep olan kişilerin sorumlu olacağı fikri benimsenmiştir. Çünkü böyle bir durumda zarara sebep kişinin sorumlu olmadığını söylemek, insanları mağdur eder. Dolayısıyla siâye yoluyla meydana gelen zararlarda sorumluluğun asıl faille yüklenememesi durumunda şikâyet eden kişinin sorumlu tutulması, kötülüğe götürülen kapıların kapatılmasına yönelik bir tedbir olarak kabul edilebilir.

Osmanlı hukuku, siâye meselesinde müteahhir Hanefî âlimlerin görüşünü tercih etmiş ve bunu uygulamıştır. Osmanlı fetvâ mecmuâlarında yer alan fetvâ örnekleri, mezhepteki bu görüşün benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu fetvâlarda siâye konusunun hem cezâî hem de hukuki sorumluluk açısından ele alındığı dikkatleri çekmektedir. Öncelikle ilgili fetvâlarda haksız yere ihbarda bulunarak başkalarının mallarının zarar görmesine sebep olan kişinin şiddetli bir şekilde ta'zir cezasına çarptırılacağı ifade edilir. Bununla birlikte, hukukî sorumluluk açısından zararın asıl failleri olan ehl-i örtfen tazmin edilememesi durumunda, şikâyet ederek buna sebep olan kişilerin sorumlu olacağı fikri benimsenmiştir.

Kaynakça

- Ali Haydar Efendi, Küçük, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul: Matbaaa-i Tevsi-i Tibaat, 1330.
- Aslan, Nâsi, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti", *Dini Araştırmalar* II/4 (1999), 85-100.
- Bâğdâdî, Gânim, *Mecma' u'd-damânât fi mezhebi'l-İmâmi'l-Âzâm Ebi Hanifeti'n-Nu'mân*, nşr. Muhammed Ahmed Serac-Ali Cuma Muhammed, 2 Cilt. Kahire: Dârü's-selâm, 1999/1420.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Divân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri, no. 82/46, 75.
- Bedir, Mürteza, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Buhârî, Burhâneddîn (Burhânüşşeria), *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye 1424/2004.
- Cemâlüddîn İbn Manzûr, el-İfriki, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dârü Sâdır, 1990.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-luga ve shâhu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dârü'l-İlm, 1407.
- Çelebi, Fudayl, *ed-Damânât fi'l-furûi'l-Hanefiyye*, 4 Cilt, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru-osmaniye, 1965-1966.
- Damâd, Şeyhizâde Abdurrahman b. Süleyman, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansur, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- Düzenli, Pehlül, *Ma'rûzât Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Ergin, Burak, *17. Yüzyıl Osmanlı Hukukunda Tesebbüb Halinde Damân*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 347.
- Halebî İbrâhîm, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansûr, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed, *Gamzü uyûni'l-besâir şerhü kitabî'l-eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr ve câmi'î'l-bihâr*, thk. Abdülmun'im Halil İbrahim, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1412.
- İbn Bedrân, Abdülkadir, *el-Medhâl ilâ mezhebi'l-Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn, *Bahrü'r-râik şerhü Kenzi'd-Dekâik*, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbnu'n-Neccâr, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed, *Muhtasarü't-Tahrîr şerhu'l-Kevbebi'l-Münîr*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî ve Nezih Hammad. Riyad: Mektebetü'l-Abıkan, 1997.
- İmâdüddîn el-Mergînânî, Zeynüddîn, *Fusûlu'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 990.
- İpşirli, Mehmet, "Ehl-i Örf", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1994, X, s. 519-520.
- İskilibî, Veli b. Yusuf, *Mecmau'l-fetâvâ*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223.

- Kâdîhân, Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd, *Fetâvâ Kâdîhân*, nşr. Salim Mustafa el-Bedri, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn, *el-Furûk*, Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Alâeddîn Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Mergînânî, Burhânüddîn, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2386.
- Özkaya, Yücel, "Mütesellim", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2006, XXXII, s. 203-204.
- Râzî, Zeynüddîn Ebu Bekir b. Abdulkadir, *Muhtârû's-sihâh*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420.
- Remlî, Hayreddin, *el-Le'âlîd-Dürriyye fi'l-fevâidi'l-Hayriyye*, Mısır: el-Matbaat'ül-Ezheriyye, 1300.
- Serahsî, Şemsüleimme, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Şeyh Bedreddin, Mahmud b. İsrail, *Camîu'l-fusûleyn*, Mısır: el-Matbaat'ül-Ezheriyye, 1300.
- Tüfî, Ebü'r-Rebî' Necmeddin Süleyman, *Şerhu Muhtasari'r-ravda*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Üsrüşeni, Mecdüddîn, *el-Fusûl fi'l-muâmelât*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1773.
- Yıldız, Kemal, *Câmi'u'l-Fusûleyn'in Kaynakları ve Hanefî Mezhebi Uygulamasında Tazminât*, İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2013.
- Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil-Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zeylaî, Osmân b. Ali, *Tebyinül-hakâik fi Şerhi Kenzid-dekâik*, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1313.